

Jerzy Strzelczyk

"Gewalt und Widerstand in der politischen Kultur des späten Mittelalters", hg. von Martin Kintzinger, Frank Rexroth, Jörg Rogge, ("Vorträge und Forschungen", Bd. LXXX), Ostfildern 2015 :
[recenzja]

Roczniki Historyczne 82, 231-234

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

i ich prywatnym wojskom (s. 22). Zademonstrował też, jak Jan postrzegał wojnę i czemu jego dziedzictwo stanowi wiarygodne źródła wiedzy o czasach mu współczesnych. Książkę uzupełnia bibliografia (s. 205-217), w której niestety brak wyodrębnienia wydań w języku oryginału i tłumaczeń, słusznie natomiast wydzielono osobną kategorię prac niewydanych; większość wykorzystanej literatury to prace anglojęzyczne, co poniekąd zrozumiałe, gdyż Jan w pierwszej kolejności przynależał do historii Anglii. Całość zamyka indeks (s. 219-227).

Publikację warto polecić specjalistom od historii wojskowości średniowiecza (starożytności też), historykom idei oraz zainteresowanym recepcją tekstów antycznych na dwunastowiecznym Zachodzie. Rozprawa jest interesująca, napisana ciekawie, przystępnym językiem. Wolno mieć nadzieję, że posłuży za wzór i zachętę dla innych badaczy – nie tylko zgłębiających dzieje wojskowości – do podjęcia wysiłków w celu wyzyskania dobrze znanych źródeł z niebranych dotąd pod uwagę perspektyw. Nie znając jeszcze pracy J. D. Hoslera, autor niniejszej recenzji złożył do druku tekst poświęcony zbliżonej materii (Zagadnienia wojny i pokoju w dziele „Policraticus” Jana z Salisburys, w: *Eccllesia et bellum. Kościół wobec wojny i zaangażowania militarnego duchowieństwa w wiekach średnich*, Bydgoszcz 2016, s. 42-63). Książka J. D. Hoslera przynosi rozszerzone ujęcie rozważań prezentowanych we wspomnianym artykule, tak z uwagi na objętość studium amerykańskiego historyka, jak i analizę całego dorobku Jana. W porównaniu z moim artykułem, Hosler skupił się głównie na sprawach militarnych (zwłaszcza technicznych), o wiele mniej miejsca poświęcając elementom ideowym, stanowiącym jednak fundament i punkt wyjścia do omawiania roli wojska w Polikratyku. Z drugiej strony – co wartościowe i nieczęste u historyków wojskowości – rozdział piąty poświęcony został właśnie ukazaniu kontekstu duchowo-intelektualnego, na tle którego Jan formułował sądy o tym, co na wojnie przystoi, a co nie.

Piotr Goltz (Warszawa)

Gewalt und Widerstand in der politischen Kultur des späten Mittelalters, hg. von Martin Kintzinger, Frank Rexroth und Jörg Rogge, (Vorträge und Forschungen, Bd. LXXX), Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2015, ss. 372.

W znakomitej serii publikacji materiałów konferencyjnych Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte ukazywały się już m.in. tomy poświęcone wolności (39), pokojowi (43) i tolerancji (45), natomiast jesienna konferencja na wyspie Reichenau w 2009 r., której referaty (z dodatkiem dwóch) ukazały się drukiem dopiero po sześciu latach, dotyczyła niemniej istotnej kategorii, mianowicie przemocy w późniejszym średniowieczu. Nie jest to, rzecz jasna, problematyka niedostrzegana w nauce¹, ale jej rozległość sprawia, że znaczne obszary badawcze nadal czekają na opracowanie. Na recenzowaną publikację złożyło się, licząc ze Wstępem, 14 rozpraw, głównie pióra historyków niemieckich (trzech autorów reprezentuje naukę francuską, dwóch – amerykańską, jeden zaś pracuje w Bejrucie). Przemoc jest, oczywiście, pojęciem bardzo obszernym i wieloznacznym; koncentracja na przemocy w sferze politycznej (tzn. z wyłączeniem kryminalnej, religijnej, wynikającej ze stosunku poddaństwa, a także psychicznej i symbolicznej), na szczęście dość szeroko rozumianej, bez wątpienia korzystnie wpłynęła na merytoryczną zawartość książki. Punkt jej ciężkości spoczywa na Francji, uwzględnione specjalnymi rozprawami zostały jednak także Anglia (ze Szkocją), Rzesza, Czechy, Hiszpania, a nawet świat islamu. We Wstępie (s. 9-18) J. Rogge i M. Kintzinger przedstawili niektóre koncepcje dotyczące starego jak świat zjawiska przemocy w stosunkach międzyludzkich i uzasadnili ograniczenie konferencji do przemocy bezpośredniej (fizycznej) w sferze politycznej. Potem następuje seria rozpraw o charakterze bardziej ogólnym bądź porównawczym. Jean-Marie Moeglin (Paryż), „Rex crudelis”. Über die Natur und die Formen der Gewalt der Könige vom 11. zum 14. Jahrhundert

¹ Zob. choćby redagowany w dodatku przez dwóch redaktorów omawianej pracy (M. Kintzinger i J. Rogge), tom: *Königliche Gewalt – Gewalt gegen Könige. Macht und Mord im spätmittelalterlichen Europa*, Berlin 2004.

(Frankreich, Reich, England) (s. 19-52), koncentruje uwagę na różnych aspektach okrucieństwa władcy „niesprawiedliwego” – wielce nagannego w stosunku do własnych poddanych, ale dozwolonego, a nawet wskazanego jako odpowiedź na „okrutne” działania innych. Ściśle wiąże się z tym problem władcy tyrańcy i przeciwstawienia się tyranii, często rozpatrywany przez współczesnych. Z drugiej strony nieumiejętność czy zbyt daleko posunięta niechęć władcy do stosowania uzasadnionej przemocy bywała najczęściej także uważana za naganną. Przykłady postaw i postępowania wybranych władców z trzech wymienionych w tytule państw w stosunku do rebeliantów i zdrajców wypełniają znaczną część rozprawy Moeglina.

Artykuł Torstena Hiltmanna (Münster), *Die Gewalt des Königs. Politische Kultur in alternativen sozialen Ordnungen* (s. 53-82), stanowi swego rodzaju niespodziankę, traktuje bowiem o mało znanym, a jeszcze rzadziej badanym systematycznie², zjawisku tytulatury „quasi-królewskiej” w znaczeniu dalekim od politycznego, ale będącym nie tylko interesującym, lecz także dość istotnym zjawiskiem społecznym. Poza ramami rozprawy pozostały najczęściej jeszcze chyba w nauce dostrzegane epizodyczne „królewskie godności” pojawiające się najczęściej w trakcie karnawału, natomiast uwaga Autora kieruje się ku tzw. *Amtskönige*, czyli „Könige, die in festen Rahmen einer bestimmten Gruppe oder eines bestimmten Metiers dieser/diesem vorstanden und hier teils genau geregelte Kompetenzen ausübten – –. Nur spärlich mit Insignien ihrer Herrschaft ausgestattet, bleibt von ihrem Königstitel in der Realität meist nur noch dessen purer Ordnungscharakter” (s. 59); zakres ich kompetencji bywał niemniej realny. W szczególności T. Hiltmann rozpatruje następujące kategorie „królów”: *Roi des ribauds* (s. 60 n.) – sprawujący pieczę nad domami publicznymi i prostytutką (choć w początkach tej instytucji występowały także pewne funkcje militarne), *Roy des menestreuls* (s. 67 n.) – którego kompetencje obejmowały nadzór nad muzykantami i ich reprezentowanie, *Roi des Merciers* (s. 73) – właściwy dla wędrownych kupców, przy czym podane tu zakresy kompetencji miały zwykle jedynie orientacyjny charakter. Jedynie epizodycznie T. Hiltmann wspomina o ważnej instytucji „króla heroldów” (s. 80) oraz – na przykładzie tzw. „*sociétés joyeuses*” – o spontanicznie tworzących się grupach młodzieżowych; zwraca uwagę na możliwość przemieszania się cech obu typów „władców” czy „hersztów”: „denn auch wenn die Inszenisierung der einzelnen »Herrschaften« hier von starken parodistischen Zügen durchsetzt sein mag, galten doch auch für sie klare Funktionen und Regeln” (s. 81).

Artykuł Stefana Ledera (Bejrut), *Gewalt der Ordnungen: Religiöses Recht, politische Herrschaft, tribale Ordnung* (s. 83-100), prowadzi nas na Bliski Wschód, w świat islamu, ukazując koegzystencję, a także rywalizację trzech tytułowych porządków prawnych w tzw. środkowym okresie dziejów społeczeństw muzułmańskich (VIII-XV w. ery chrześcijańskiej). Nasilenie w historii najnowszej czy wręcz w ostatnich miesiącach krwawych wydarzeń spowodowanych lub dokonanych przez ekstremistyczne ugrupowania w świecie islamu kierują, rzecz jasna, uwagę na głębsze ideowe próby ich uzasadnień, co sprawia, że artykuł Ledera nabiera szczególnej aktualności, przestrzegając zarazem przed pochopnymi sądami (np. o rzekomo właściwej dla islamu skłonności do wyrafinowanego okrucieństwa). Trudności i zagrożenia dla posłańców związane z ogłaszaniem niepopularnych decyzji władców lub innych zwierzchności analizuje Nicolas Offenstadt (Paryż), *Über einige öffentliche Bekanntmachungen, die schlecht verliefen. Die Proklamation als Problem der Realität im Spätmittelalter* (s. 101-113). Uwe Tresp (Poczdám) przedstawił *Gewalt bei böhmischen Königswahlen im späten Mittelalter* (s. 115-143), sięgając do przykładów perypetii Henryka Karynickiego, pierwszego elekta po wygaśnięciu Przemysłidów (początek XIV w.) i elekcji Jerzego z Podiebradów (1458). Zastanawia się na wstępie, dlaczego Karol IV, tak bardzo skrupulatnie regulujący w Złotej Bulli kwestie wyboru króla-cesarza, w ogóle nie zadbał o uregulowanie następstwa w swoim kraju dziedzicznym, Czechach, tym bardziej że wcześniejsze o pół stulecia walki o tron po Przemysłidach zdawały się domagać takiej regulacji.

Rebellion oder legitimer Widerstand? Formen und Funktionen der Gewaltanwendung gegen englische und schottische Könige (sowie ihre Ratgeber bzw. Günstlinge) (s. 145-182), to tytuł

² Zob. jednak B. G e r e m e k, *Świat „opery żebraczej”. Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV-XVII w.*, Warszawa 1989, zwłaszcza s. 140-150: Monarchia i parlamentaryzm.

studium Jörga Rogge (Moguncja), w którym znajdujemy próbę wyjaśnienia dostrzeganego już przez współczesnych wyjątkowego w skali Europy chrześcijańskiej nasilenia zabójstw monarchów, a także ich dostojników i doradców w Anglii i Szkocji XIV i XV w. W latach 1308-1485, jak przypomina Autor, na dziewięciu monarchów jedynie czterech umarło naturalną (o ile nam wiadomo) śmiercią. O ile w przypadkach kaźni wobec dostojników i faworytów królewskich często dochodziło do wywierania zemsty na ciałach ofiar, o tyle w stosunku do zamordowanych monarchów tego nie obserwujemy, co dowodzi, zdaniem Roggego, iż działania zamachowców kierowały się nie tyle przeciw fizycznej osobie monarchy, ile przeciw ich „Amtskörper”. Do problematyki przemocy przeciw władcom, przy uwzględnieniu muzułmańsko-chrześcijańskiego aspektu porównawczego, wraca Jenny Rahel Oesterle (Heidelberg), *Darf man den Herrscher bekämpfen? Islamische und christliche Positionen im Vergleich* (s. 183-209). Dysputy wokół tej kwestii nasilały się w momentach kryzysowych lub w gwałtowny sposób stawiających przed społeczeństwem nowe wyzwania. Dla świata chrześcijańskiego były to m.in. czasy walki o inwestyturę oraz rozwoju koncyliaryzmu; dla muzułmanów – gwałtowne przewroty Umajadów i Abbasydów oraz upadek kalifatu abbasydzkiego pod ciosami Mongołów (połowa XIII w.). Jednej z sytuacji szczególnie ożywionej polemiki dotyczącej tyranii na Zachodzie dotyczy rozprawa Karla Ubla (Kolonja), *Die Figur des Tyrannen. Herrscherkritik im Zeitalter Philipps des Schönen (1285-1314)* (s. 211-246), oparta w dużym stopniu na literaturze pięknej i zwierciadłach monarszych. David Nirenberg (Chicago), *Massaker oder Wunder? Die Entscheidungslosigkeit des Souveräns. Valencia im Jahr 1391* (s. 247-265), zajmuje się problemami, z jakimi przyszło się zmierzyć królowi aragońskiemu Janowi I w związku z pogromem znajdujących się pod jego protekcją Żydów w Walencji i następującymi bezpośrednio po nim próbami nadprzyrodzonego ich usprawiedliwienia. Następną rozprawa dotyczy czternastowiecznej Italii, a konkretnie form i roli zachowań rytualnych w stosunkowo słabo rozpoznanych w nauce sytuacjach wojennych. William Caferro (Nashville), *Kriegsführung, Politik und rituelle Dialog der Ehre und der Ehrkränkung im spätmittelalterlichen Italien* (s. 267-290), rozpatruje je zwłaszcza na przykładzie wojny pomiędzy Pizą a Florencją w latach 1362-1364. Stosunkowo niewiele przykładów monarszych morderstw dostarczyła średniowieczna Rzesza (zabójstwo Filipa szwabskiego w 1208 i Albrechta I w 1308 r.). Drugiego z tych przypadków, a właściwie jego miejsca w dziejopisarstwie, dotyczy praca Andreasa Bihlera (Kilonia), *Mord als Argument. Zum Umgang mit der Ermordung König Albrechts I. in der spätmittelalterlichen Chronistik* (s. 291-316). W ostatniej rozprawie Franck Collard (Paryż), *Gifteinsatz und politische Gewalt. Die Semantik der Gewalt mit Gift in der politischen Kultur des späten Mittelalters* (s. 319-344), daje nader interesującą próbę głębszej analizy zjawiska popularnego w średniowieczu (i nie tylko) sposobu pozbywania się przeciwnika politycznego (i nie tylko) poprzez truciznę.

Zbiór zamyka, zgodnie z godną uznania praktyką ośrodka z Konstancji, podsumowanie pióra Hermanna Kampa (Paderborn), *Gewalt in der Kultur des späten Mittelalters* (s. 345-359), w którym Autor zastanawia się nad wkładem konferencji z 2009 r. i jej materiałów³ w takich m.in. dziedzinach, jak uzasadnienie i ograniczenia przemocy władców, okoliczności i warunków jej delegitymizacji, akt zamachu na władcę, przemoc wobec ludzi władcy, przemoc ostentacyjna, miejsce przemocy w dziejach. Całości dopełniają indeksy osób i miejscowości.

Sformułowanie jednoznacznej oceny omówionego powyżej tomu, podobnie jak w przypadkach innych tomów serii *Vorträge und Forschungen*, nie jest sprawą prostą. Narzucający się po lekturze w sposób naturalny wniosek, że uwzględniony został jedynie (co prawda niezmiernie ważny) fragment badanego zjawiska, byłby poprawny, ale czynić z tego powodu organizatorom i redaktorom zarzutu niepodobna – zwłaszcza wtedy, gdy temat jest tak rozległy i wieloaspektowy, jak „przemoc w średniowieczu”. Koncentracja na późniejszym średniowieczu – kiedy to zjawisko przemocy zdaje się wyraźnie nasilać (teoria „persecuting societies”), co jednak może być w jakimś stopniu rezultatem lawinowego przyrostu źródeł – rzeczywiście od niewielu dzie-

³ Nie należy przy tym zapominać, że w celu pełniejszego zapoznania się z przebiegiem konferencji (łącznie ze zwykle bardzo ożywioną dyskusją) należy uwzględnić wcześniej ogłoszony stosowny (nr 402) protokół Konstanzer Arbeitskreis.

sięcioleci zdobywającym sobie należne miejsce w niemieckiej nauce historycznej, jest cechą charakterystyczną dla konferencji na Reichenau, podobnie jak ograniczona liczba referatów (co umożliwia za to obszerną i nieskrępowaną czasowo merytoryczną dyskusję), a co za tym idzie – ograniczone spektrum tematyczne. Z częściowym wyjątkiem Czech zabrakło tym razem udziału referentów i problematyki z dalej położonych regionów (Europy Środkowej i Południowej, Bizancjum, ale także Skandynawii). Skupienie się na przemocy politycznej (stosowanej przez monarchów i przeciw nim skierowanej), nakazało pozostawić na uboczu inne formy przemocy, a także sferę przemocy egzekwowanej w imieniu Kościoła i przeciw ludziom Kościoła. Jak już jednak wspominałem na wstępie, uzyskano dzięki temu znaczny stopień zwartości zbioru, który właśnie dlatego, nie mówiąc już o naukowej randze wchodzących w jego skład rozpraw, staje w rzędzie narzędzi badawczych pierwszorzędnej rangi dla przyszłych badań. Stanowi zarazem kopalnię nie zawsze łatwo (zwłaszcza w naszych warunkach) dostępnej informacji bibliograficznej. Monograficzne opracowanie problematyki przemocy, choćby tylko politycznej, w średniowiecznej Polsce, byłoby, jak sądzę, przedsięwzięciem potrzebnym i interesującym poznawczo⁴.

Jerzy Strzelczyk (Poznań)

Lords and Towns in Medieval Europe. The European Historic Towns Atlas Project, ed. by Anngret Simms and Howard B. Clarke, Ashgate Publishing, Farnham-Burlington 2015, ss. 552.

Dedykowany uznanemu austriackiemu historykowi miast, Ferdinandowi Opllowi, tom przedstawia wyniki konferencji, która odbyła się w siedzibie Royal Irish Academy w Dublinie w 2006 r. Zamierzeniem twórców było praktyczne wykorzystanie obszernych materiałów kartograficznych i wyników analiz przygotowywanych już od 1955 r. w ramach wielkiego przedsięwzięcia Międzynarodowej Komisji Historii Miast: historycznych atlasów miast, tworzonych obecnie w 18 państwach Europy podług wspólnych wytycznych. Tom nie prezentuje wprawdzie komparatystryki międzyregionalnej, ale zbiera artykuły w formie „case studies”, poświęcone miastom różnych obszarów Europy. Autorzy artykułów to uznani badacze historii miast, posługujący się różnymi bazami źródłowymi i metodologiami. Praca jest anglojęzyczna, co jest atutem, gdyż większość prac z tej dziedziny publikowana jest w językach narodowych.

Książka zawiera wstęp, formułujący postawione przez redaktorów cele i oceniający stopień ich realizacji, 22 artykuły, informacje o autorach, indeks oraz trzy załączniki: listę zeszytów opublikowanych do 2014 r. w ramach Atlasu Historycznego Miast Europejskich (Appendix A), oraz bibliografię anglo- i niemieckojęzyczną prac poświęconych europejskiemu projektowi atlasowemu lub korzystających z jego dorobku (Appendix B i C). Tom wiele zyskałby, gdyby znalazły się w nim też zestawienia prac w innych językach.

Artykuły podzielono na pięć działów tematycznych. W pierwszym, zatytułowanym The Challenge of Comparative Urban Studies, znalazły się dwa teksty. Artykuł Anngret Simms (The European Historic Towns Atlas Project: Origin and Potential, s. 13-32) prezentuje drogę do zawiązania się współpracy na polu tworzenia ujednoliconych atlasów historycznych miast.

⁴ Zob. tymczasem R. Kotecki, Przemoc wobec osób duchownych w trzynastowiecznej Polsce – pytania o przyczynę zjawiska, w: *Profanum versus sacrum. Przejawy postaw antykościelnych w Polsce na przestrzeni wieków*, Bydgoszcz 2011 (Promotio historica Bidgosiensia [!] 4), s. 8-51; P. P. Mynarczyk, „Terra ecclesiae inhumaniter devastata”. Najazdy zbrojne na dobra kościelne na Śląsku w końcu XIII i na początku XIV w., w: tamże, s. 52-60; A. Mietz, „Ten to Marcin zabił Xdza Plebana w Dębnie”, w: tamże, s. 61-73. Jako wkład nauki polskiej do szerszej problematyki przemocy w średniowieczu zob. P. Tysocka, *Prawa barbarzyńskie o czynach przeciw ciału i cielesności człowieka (od końca V do początku IX w.)*. *Corpus hominis* jako kategoria kulturowa, Lublin 2010, zwłaszcza rozdz. III. Ważna rozprawa doktorska R. Koteckiego, *Władca – Kościół – przemoc. Koncepcja defensio ecclesiae w Europie średniowiecznej do połowy XII w.*, Bydgoszcz 2012, nie doczekała się, o ile mi wiadomo, dotąd publikacji.